

Irak'ın İlk Askeri Darbesi: 1936 Bekir Sıtkı Darbesi

Onur Akdoğan*

Öz

İngilizlerin çıkarları doğrultusunda 30 Haziran 1930 tarihinde imzalanan İngiltere-İrak Antlaşması ile Irak'ın iki yıl içerisinde tam bağımsız olacağı belirlenmiştir. İngilizlerin Irak topraklarındaki imtiyazlarını koruyan bu antlaşma ile Irak, sözde bağımsızlığına kavuşmasının hemen ardından ilk olarak Asurilerin isyanları ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Irak ordusu için bir nevi dönüm noktası olan bu isyanın başarılı bir şekilde bastırılması neticesinde ordunun itibarı oldukça artmıştır. Kazanılan bu itibarla birlikte Bekir Sıtkı liderliğindeki ordu, siyasi bir değer olarak Irak'ta önemli bir konuma gelmiştir. Çok geçmeden de Irak'ın ilk minör darbesinde aktif bir rol üstlenen ordu, bu tarihten itibaren gücünü daha da artırarak siyasetle de ilgilenmeye başlamıştır. Ancak bu yeni iktidarın ömrü de uzun sürmemiş ve Bekir Sıtkı Darbesi olarak da bilinen 1936 Askeri Darbesi ile sonlandırılmıştır. Bu darbe, Irak'ın siyasi tarihindeki ilk askeri darbe özelliğini taşımaktadır ve literatürde yeterince incelenmiş değildir. Çalışmada, 1936 Bekir Sıtkı Darbesi'ne giden süreç ve ordunun Irak siyasetinde önemli bir güç haline gelmesine neden olan olaylar incelenmiş ve özellikle Irak'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde, askeri kuvvetlerin siyasi arenada önemli bir güç haline gelmesi ve 1936 Darbesi'nin olgunlaşma süreci ön planda tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Irak, 1936 Darbesi, Ordu, Bekir Sıtkı

* Öğretim Görevlisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, TR, Erdek Meslek Yüksekokulu, orcid.org/0000-0001-5523-2384, onrakd@gmail.com

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 2, pp. 127-149
Received: 01.05.2021
Accepted: 26.09.2021
DOI:10.26513/toed.930875

Iraq's First Military Coup: The 1936 Bakr Sidqi Coup

Onur Akdoğan*

Abstract

With the British-Iraq Treaty signed on 30 June 1930 in line with the interests of the British, it was determined that Iraq would be fully independent within two years. With this treaty, which protected British privileges in Iraq, Iraq first had to deal with the Assyrians' uprisings right after the apparent independence. As a result of the successful suppression of this revolt, which was kind of a turning point for the Iraqi army, the army's reputation of the army increased considerably. With this reputation, the army under the leadership of Bakr Sidqi reached a critical position in Iraq as a political asset, and the army, which took an active role in the first minor coup in Iraq, started to be interested in politics increasing its power even more since then. However, the life of this new government did not last long and was ended by the 1936 military coup, also known as the Bakr Sidqi coup. This coup is the first military coup in Iraq's political history and has not been adequately studied in the literature. This article examined the process leading to the 1936 Bakr Sidqi coup and the events that enabled the army to become an important power in Iraqi politics. Especially in the period after Iraq gained its independence, the military forces became an essential power in the political arena, and thus the maturation process of the 1936 coup has been prioritized.

Keywords: Middle East, Iraq, 1936 Coup, Army, Bakr Sidqi.

* Lecturer, Bandırma Onyedi Eylül University, TR, Erdek Vocational School, orcid.org/0000-0001-5523-2384, onrakd@gmail.com

1. Giriş

Irak toprakları, en eski çağlardan itibaren sahip olduğu stratejik önemden dolayı pek çok göç ve istilaya maruz kalmıştır.¹ Tarihin her devrinde başat güçlerin dış politika alanı içerisinde yer alarak, adından sıkça söz ettiren Irak, İslam fetihlerinin ardından yeni bir döneme girmiş ve bölgede kısa süreli sükûnet ortamı sağlanmıştır. Ancak sonrasında tekrar başlayan istilalar ve çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte sona ermiştir. Modern Irak'ın oluşmasına önemli katkılar sağlayan Osmanlı Devleti'nin bu hakimiyeti, 19. yüzyılın sonlarına doğru Batılı devletlerin bölgeye yönelik planları neticesinde sarsılmaya başlamıştır. Özellikle de İngilizlerin, Irak toprakları üzerindeki çıkarları doğrultusunda, Osmanlı nüfuzunu kırmaya yönelik planları, bölgede kargaşa ortamının doğmasına neden olmuş ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan antlaşmalarla birlikte Irak toprakları İngilizlerin hakimiyetine (mandaterliğine) girmiştir.

Irak'ın yeni dönemi, bir süre daha manda rejimi ile devam etmiştir. Ardından da çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde imzalanan 30 Haziran 1930 tarihli İngiltere-İrak Antlaşması ile² Irak'a sözde bağımsızlık verilmiştir. Ancak bağımsızlık kisvesi altında ülkeyi idare etmeye devam eden İngilizlere, Arap milliyetçilerinin tepkisi de her geçen gün şiddetlenerek artmış ve bölgedeki huzursuzlukların ardı arkası kesilmemiştir. İşte bu huzursuzlukların ilki, Asurilerin isyanları olmuştur. Oldukça kanlı ve şiddetli bastırılan bu isyan, ordunun siyasi arenaya girmesine ve istikrarsız yönetimlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte kritik bir misyon yüklenen askeri kuvvetlerin önemi, her geçen gün artarak devam etmiş ve sonunda Irak'ın ilk darbesi kabul edilen 1936 Askeri Darbesi kaçınılmaz olmuştur.

1936 Askeri Darbesi ile Irak'ın defacto lideri haline gelen Genelkurmay Başkanı Bekir Sıtkı, Irak siyasetinde ordunun gücünü bariz bir şekilde göstermiştir. Ancak bu durum, anti-milliyetçi bir tutum sergileyen Bekir Sıtkı'ya olan muhalefeti günden güne artırmış ve ordu içerisindeki Arap

¹ İmâdüddin Halil el-Talib, "Irak," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 87.

² Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Orta Doğu* (İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003), 134.

milliyetçileri tarafından düzenlenen bir suikast ile ortadan kaldırılmıştır.³ Böylece, Irak'ın ilk darbe hükümeti de yine bir darbe ile sona ermiştir. Askeri darbelerin başlangıcını oluşturan 1936 Askeri Darbesi, kendinden sonraki darbelerin de zeminini hazırlamış ve birbiri ardına devam eden istikrarsız yönetimleri ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışma temelde iki bölüm üzerine inşa edilmiştir. Bu bölümler; darbe öncesi yaşanan siyasi olaylar ile darbe ve sonrasındaki süreç şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada, 1936 Darbesine giden süreç ön planda tutularak, ordunun siyasete nasıl entegre olduğu ve ayrıca Irak siyasetine nasıl yön verdiğinin incelenmesi çalışmanın ana omurgasını teşkil etmiştir.

Orta Doğu'da ve çevre ülkelerdeki darbelerin iyi analiz edilmesi bağlamında oldukça önemli bir yere sahip olan 1936 Irak Darbesi'ne yönelik literatürde yeterli düzeyde çalışmaya rastlanmamaktadır. Buradan hareketle Arap dünyasının ilk darbesi olma özelliğini taşıyan 1936 Darbesi'nin araştırılması önemli bir gereksinimdir. Bu itibarla çalışmanın başta Irak olmak üzere diğer Orta Doğu ülkelerinde de vuku bulan darbelerin daha iyi anlaşılıp, analiz edilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. 1936 Darbesi Öncesi Dönem

2.1. Irak'ın Kısa Tarihi

Tarihçiler tarafından birçok imparatorluk aracılığıyla medeniyetin beşiği olarak ilân edilen Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Irak toprakları,⁴ stratejik önemi dolayısıyla tarihin en eski dönemlerinden itibaren birçok medeniyetin ilgisini üzerine çekmiş ve bu durumu da bölgenin pek çok göç ve istilalar ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu itibarla Irak toprakları başta Sümerler, Akkad, Babil, Asur, Med-Pers, Grek, Roma-Bizans ve Sasaniler'in hakimiyet sahası haline gelmiştir.⁵ 7. yüzyılda ise

³ Michael Eppel, "The Hikmat Sulayman Bakir Sidqi Government In Iraq (1936-37) and the Palestine Question," *Middle Eastern Studies* 24, no.1 (1988): 26; Charles Tripp, *A History of Iraq* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 91.

⁴ Charles A. Dana ve Joe P. Dunn, "A Death in Dohuk: Roger C. Cumberland, Mission and Politics among the Kurds in Northern Iraq, 1923-1938," *Journal of Third World Studies* 32, no.1 (2015): 246.

⁵ El-Talib, "Irak", 87.

Müslümanların Sasaniler’i mağlup etmesiyle birlikte Irak tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Robertson’un ifadesiyle tarihte “çıgır açıcı” bir olay olarak değerlendirilen bu fetih,⁶ Irak’ın kimliğinin oluşmasında belirleyici olmuştur.

Irak, Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından dördüncü halife Hz. Ali döneminde İslamiyet’in önemli bir merkezi haline gelmiş ve başkent Kufe’ye taşınmıştır.⁷ Sonrasında ise Abbasi Halifesi Mansur tarafından 762 yılında yeniden inşa edilen Bağdat, İslam medeniyetinin yeni başkenti olarak belirlenmiştir. Ancak bu parlak dönem, 9. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamış ve yaşanan ekonomik zorlukların yanı sıra bölgeye çeşitli gruplar tarafından saldırılar düzenlenmiştir.⁸ Irak 1055 yılından itibaren Büyük Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiştir. Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Abbasiler ile anlaşma yaparak, halifeliği birleştirici bir manevi kurum haline getirmeye çalışmış,⁹ ancak bu durum İlhanlı Devleti hükümdarı Hülagü komutasındaki Moğol kuvvetlerinin Bağdat’ı ve diğer şehirleri ele geçirmesiyle birlikte sonuçsuz kalmıştır.¹⁰ Iraklılar tarafından karanlık dönem olarak adlandırılan bu çalkantılı yüzyıllarda,¹¹ Irak toprakları üzerinde İlhanlılar sonrası sırasıyla Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler egemenlik kurmuşlardır.¹² Yirmi altı yıllık Safevi hakimiyetinin ardından Irak, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman’ın Irakeyn Seferi’yle Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altına girmiştir. Güçlü ve iyi organize olmuş Osmanlı Devleti döneminde Bağdat şehri, Irak’ın ana idari merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹³

⁶ John Robertson, *Iraq: A History* (Londra: Oneworld Publications, 2015), 354.

⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu Üzerine Notlar* (Ankara: Astana Yayınları, 2018), 353.

⁸ Phebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Colorado: Westview Press, 2012), 4-5.

⁹ Mustafa Bostancı, *Irak’ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2017), 40.

¹⁰ Hans J. Nissen ve Peter Heine, *From Mesopotamia to Iraq: a Concise History* (Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2009), 142-143.

¹¹ Thabit A.J. Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq Since 1989* (Londra ve New York: Zed Books, 2006), 6.

¹² Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu*, 353.

¹³ Onur Akdoğan, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu’daki Gelişmeler ve Darbeler 1945-1958* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 149.

Osmanlı Devleti Irak topraklarını Bağdat, Basra ve Musul üzerinden dört asır boyunca yöneterek, modern Irak'ın oluşmasına önemli katkı sağlamıştır.¹⁴ Özellikle de 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Mithat Paşa'nın -Tuna Vilâyetindeki tecrübelerinden sonra- Bağdat valiliğine (1869-1872) gelişiyle birlikte oldukça önemli işler başarılmıştır.¹⁵ Öncelikle vilayet sistemi uygulamaya koyulmuş, askeri kura usulünün icrasıyla Altıncı Ordu düzene sokulmuş, halka toprak sahibi olma hakkı tanınmış ve alınan askeri tedbirler ile bölgedeki isyanlar bastırılarak asayiş temin edilmiştir. Bunların yanı sıra ayrıca ulaşım, eğitim, kültür ve maliye alanında da birçok çalışma yapılmış¹⁶ ve özellikle de Süveyş Kanalı'nın açılması ve buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Irak'ın ticareti hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Ancak bu gelişme İngiltere'nin Irak pazarına girmesinin yanı sıra ekonomik sorunları ve sosyal değişimleri de beraberinde getirmiştir.¹⁷ Bilhassa 1908 Jön Türk Devrimi ile birlikte bu değişimler daha da artarak kulüplerin, grupların ve toplulukların çoğalmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde, sonraki yıllarda Irak siyasetinde sıkça görülen Tefvîk Süveydi, Naci Şevket, Hamdi Paçacı ve Hikmet Süleyman gibi isimler anayasacılık, liberalizm, ademi-merkeziyetçilik ve laiklik konularındaki fikirleri ile ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁸

1908 yılındaki diğer bir gelişme ise Irak sınırından çok da uzak olmayan Güney İran'da petrolün bulunması olmuştur. Bu gelişme karşısında İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa'nın dikkati bir anda bu bölgeye çevrilmiştir.¹⁹ Bu noktadan itibaren kendi petrol rezervlerine sahip olmayan İngiltere, Irak üzerindeki Osmanlı hâkimiyetine meydan okumaya başlamıştır. Petrolün haricinde İngiltere'nin, Irak'ı ilhak etmekle ilgilenmesinin diğer bir nedeni de Irak'tan geçen Hindistan ticaret yollarının önemli ölçüde kısa olması ve ayrıca Hindistan'ın korunması için Irak'ın mükemmel bir

¹⁴ Marr, *The Modern History*, 5.

¹⁵ Erdem Karaca. "Österreichische Monatsschrift für den Orient'te Fırat Demiryolları Projesi'ne Dair Malumat," *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6/1 (Mart 2021): 46.

¹⁶ Adem Korkmaz, "Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1872)," *Tarih Dergisi* 0, no.46 (2012): 177.

¹⁷ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 9.

¹⁸ Tripp, *A History of Iraq*, 22.

¹⁹ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 10.

konumda bulunması olmuştur.²⁰ İngilizlerin Irak bölgesindeki ekonomik ve stratejik menfaatleri zaman içerisinde dini, siyasi ve askeri alanları da içerisine almış ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasından neredeyse bir gün sonra İngiliz askerleri, Osmanlı kuvvetlerinin zayıf olduğu Şattularab'ın girişinde yer alan Fâv mevkiini ele geçirmiştir.²¹ Ardından 22 Kasım 1914'te Basra'ya giren İngilizler, Kût'ül-Amâre'de Osmanlı kuvvetlerinin güçlü direnişiyle karşılaşmış ve burada uğradıkları yenilgiyle birlikte askerlerinin tamamı esir alınmıştır.²² İngilizler bu yenilgi sonrası bölgeye asker ve mühimmat takviyesinde bulunarak ve çeşitli iş birlikleri içerisinde yer alarak toparlanma sürecini hızlı bir şekilde tamamlamış ve Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmiştir. İngilizler, Bağdat'ın ele geçirilmesinin ardından Mayıs 1918'de Kerkük'e kadar ilerleyerek, Musul'u ve petrol yataklarını ele geçirmek için hızlı bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Ancak bu sıralarda Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi nedeniyle kısa süreli de olsa hedefine ulaşamayan İngilizler,²³ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından mütarekenin 7. maddesine dayanarak 9 Kasım 1918 tarihinde Irak'ın tamamını işgal etmişlerdir.²⁴

2.2. İngiliz Mandasından Irak'ın Bağımsızlığına Doğru

1917 yılında Irak'ta başlayan İngiliz hâkimiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte yerini manda sistemine bırakmıştır.²⁵ Bu durum karşısında Iraklılar, İngilizlerin yönetimine tepki gösterip, ayaklanmaya başlamışlardır. 1920 İsyanı olarak bilinen bu ayaklanmada Sünniler ve Şiiiler ilk kez bir araya gelip ülkelerini İngiliz işgalinden kurtarmaya yönelik iş birliği yapmışlardır. Iraklılar ile İngilizler arasında dört ay süren kanlı çatışmalar her iki tarafta da büyük kayıpların yaşanmasına neden

²⁰ Courtney Hunt, *The History of Iraq* (Westport, CT: Greenwood Press, 2005), 58.

²¹ Gökhan Çetinsaya, "Irak," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 95.

²² Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu*, 354.

²³ Çetinsaya, "Irak," 95.

²⁴ Rıza Talibi, "Osmanlı'da Irak Türkmenleri," *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no.84 (2016): 217.

²⁵ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta*, 133.

olmuştur.²⁶ Yaşanan bu ayaklanmalar neticesinde İngilizler, bölgedeki politikalarını değiştirerek, İngiltere'ye bağlı bağımsız bir Irak devleti kurma yolunu tercih etmiştir. Değişen bu politika ile birlikte İngiltere, birkaç hafta içerisinde kralı belirleyip sahte bir referandum düzenleyerek Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'ın Irak'ın ilk kralı olarak taç giymesini sağlamıştır.²⁷ Kurşun'un ifadesiyle İngilizler, bu politikayla birlikte "bir taşla iki kuş vurarak," bir taraftan peygamber soyuna mensup birini kral yaparak Şiiler'in, diğer taraftan da Suriye'de bulunan Fransızların önünü kesmişlerdir.²⁸

Faysal'ın kral olarak ilân edilmesinden sonra 10 Ekim 1922 tarihinde imzalanan İngiltere-İrak Antlaşması ile manda yönetimi şartları teyit edilip İngiltere'nin çıkarları güvence altına alınmıştır.²⁹ 20 yıl sürmesi planlanan bu antlaşma, Irak hükümetinin dış ilişkiler, maliye politikası ve ayrıca İngiltere menfaatlerini etkileyen tüm konularda İngilizlere danışılacağını garanti etmiştir. Ardından da İngiliz destekli kralın ve parlamentonun yetkilerini tanımlayan anayasa hazırlıklarına girişilmiştir.³⁰ Hazırlanan anayasa ile meşruti monarşi kurularak, 1925 yılında yeni anayasa yürürlüğe girmiştir.³¹ Irak'taki kontrolü ele geçiren İngilizler, Musul meselesinde de Avrupalı devletlerin desteğini alarak meseleyi kendi menfaatine uygun olarak çözmeyi başarmıştır.³²

1924 yılından sonra Iraklıların bağımsızlık talepleri giderek artmaya başlayınca İngiltere, Irak ile 13 Ocak 1926 ve 14 Aralık 1927 tarihli iki yeni antlaşma imzalamıştır. İmzalanan bu antlaşmalarla Irak'a tanınan hak ve özgürlükler artırılmış olsa da milliyetçi kesimi pek de memnun etmemiştir.³³ Bu durum karşısında İngiltere, Irak'a iç işlerinde daha fazla özerklik tanıyan 25 yıl süreli yeni bir antlaşma öne sürmüştür. 30 Haziran 1930 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya göre Irak iki yıl içerisinde

²⁶ Hunt, *The History of Iraq*, 63.

²⁷ Tripp, *A History of Iraq*, 47; Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 12-3.

²⁸ Zekeriya Kurşun, "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak," *Irak Dosyası* 1, (İstanbul; Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2003), 12-3.

²⁹ Çetinsaya, "Irak," 95.

³⁰ Hunt, *The History of Iraq*, 66.

³¹ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 14.

³² Zülal Keleş, "Musul Meselesi," *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no. 84 (2016): 282.

³³ Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu*, 357.

tam bağımsız olacak, İngiltere Mısır'da olduğu gibi askeri ve güvenlik imtiyazlarını korumasının yanında ülkede iki hava üssü bulunduracaktı.³⁴ İngilizlerin çıkarları doğrultusunda yapılan antlaşmadan iki yıl sonra Irak, bağımsız hale gelmiş ve ayrıca Milletler Cemiyeti'ne de kabul edilmiştir.³⁵ Bu durum, her ne kadar resmi anlamda İngiliz mandasını sona erdirmiş olsa da üstü kapalı bir şekilde İngiliz vesayeti devam etmiştir. Dolayısıyla Irak nüfusunun büyük bir kısmı bu anlaşmadan memnun olmamıştır.³⁶

2.3. Asuri İsyanı

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan göç eden ve İngilizler tarafından Irak'ın kuzeyindeki köylere yerleştirilen Asuriler, 20.000 ile 30.000 arasındaki nüfuslarıyla İngilizler tarafından tercih edilen bir topluluk olmuştur. İngilizler tarafından Kürt isyanlarını bastırmak için kullanılan bu topluluk, Kürtlerin düşmanlığını kazanmasının yanı sıra İngiliz askeri kuvvetleri olarak hareket etmelerinden dolayı Arap nüfusu ve Irak subayları arasında da sevilmeyen bir zümre olmuştur. Özellikle Irak'ın bağımsızlığının yaklaşmasıyla birlikte Asuriler, kendini savunmasız hissederek, Ekim 1931'de özel bir statü için Milletler Cemiyeti'ne talepte bulunmuşlardır. Ancak bu talep, Milletler Cemiyeti tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu durum üzerine, Asurilerin tepkileri eyleme dönüşerek mevcut olan huzursuzlukların daha da şiddetlenmesine neden olmuş ve çok geçmeden³⁷ Ağustos 1933'te Asuriler ile Irak ordusu arasındaki çatışmalar doruk noktasına ulaşmıştır.³⁸ Çatışma haberleri üzerine, Asur tehdidi ile baş edebilmek için orduya geniş bir serbestlik verilmiş ve kuzeydeki Irak ordusunun komutanı Bekir Sıtkı öncülüğünde Irak ordusu, bir aydan kısa bir sürede, çoğu silahsız ve sivil olan yüzlerce Süryani'yi katletmişlerdir.³⁹

³⁴ William L. Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), 233.

³⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (Bursa: MKM Yayınları, 2012), 445.

³⁶ Karol Sorby, "The Last Years of King Faysal I. (1930-1933)," *Asian and African Studies* 79, no. 2 (2010): 259.

³⁷ Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History From Independence to Occupation* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 2013), 37; Sorby, "The Last Years of King," 269.

³⁸ Marr, *The Modern History of Iraq*, 39.

³⁹ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 38.

Özellikle de bu eylemlerden en şiddetlisi 11 Ağustos'ta Sumayyil'de koruma amacıyla polis karakolunda toplanan silahsız Asur köylülerinin öldürülmesiyle yaşanmıştır. Bu eylemde yüzlerce Süryani öldürülmüş ve birçok köy yağmalanıp tahrip edilmiştir.⁴⁰ Bu bilgilerden hareketle Asuri isyanının Irak ordusu tarafından bu denli kanlı ve şiddetli bastırılmasının altında yatan neden, İngilizlere karşı duyulan büyük nefretin bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

General Bekir Sıtkı komutasındaki ordu, gerçekleştirmiş olduğu bu askerî harekât ile kendisini ulusal öneme sahip bir güç olarak kanıtlama fırsatı bulmuştur. O andan itibaren Irak halkı, orduyu milliyetçi ruhun mihenk taşı olarak görmeye başlamış⁴¹ ve Bekir Sıtkı'yı da ulusal kahraman konumuna yükseltmiştir.⁴² Ordu liderleri daha sonra ordunun gücünü artıran zorunlu askerlik yasasının kabul edilmesini sağlayarak gücünü daha da artırmış ve parlamentodaki belirli gruplara desteklerini göstererek ülke siyasetinde aktif bir rol oynamaya başlamışlardır.⁴³

2.4. Yeni Kral Gazi

Irak'ın kâğıt üstünde bağımsızlığına kavuşmasından kısa bir süre sonra Kral Faysal tedavi için gittiği İsviçre'de ölmüştür.⁴⁴ Haberin alınmasının hemen ardından kabine bir toplantı yaparak, Faysal'ın tek oğlu Gazi bin Faysal, Bakanlar Kurulu üyeleri önünde yemin edip kral ilân edilmiştir. Yirmi bir yaşında, aktif, sıcakkanlı ve vatansever biri olan Kral Gazi, halk arasında ve birlikte eğitim gördüğü genç Iraklı subaylar arasında popüler biriydi. Ancak çok genç ve babasının siyasi dengeleyici rolünü yerine getiremeyecek kadar deneyimsizdi. Üstelik ne eğitimi ne de mizacı bu göreve uygundu.⁴⁵ Arap milliyetçisi ve pan-arabizm savunucusu olan Gazi, İngiliz karşıtı bir tutum sergilemesi nedeniyle Irak'taki İngilizler tarafından

⁴⁰ Marr, *The Modern History of Iraq*, 39.

⁴¹ Soren Scholvin, "The Failure of Nation-Building In Iraq," *World Affairs: the Journal of International Issues* 15, no. 3 (2011): 53.

⁴² Marr, *The Modern History of Iraq*, 40.

⁴³ Joel Rayburn, "The Last Exit From Iraq," *Foreign Affairs* 85, no. 29 (2006): 38.

⁴⁴ Hunt, *The History of Iraq*, 69.

⁴⁵ Karol Sorby, "Iraq Under King Gazi Internal Political Development 1933-1939," *Rocznik Orientalistyczny* 64, no. 2 (2011): 55.

hoş karşılanmamıştır. Bu karşıt tutumu halk ile uyumlu olmasına rağmen Iraklılar tarafından babası Faysal gibi meşru bir yönetici olarak kabul edilmemiştir.⁴⁶

9 Eylül 1933 tarihinde Kral Gazi'nin anayasal uygulamalara uygun olarak kral seçilmesinin ardından Başbakan Raşit Ali El-Geylani istifasını sunmuş ve aynı gün Kral Gazi tarafından yeniden başbakan olarak göreve iade edilmiştir. Ancak çok geçmeden şiddetli bir muhalefet ile karşı karşıya kalan El-Geylani, parlamentoyu feshedip yeni seçimler düzenleyerek hükümetin konumunu iyileştirmeye yönelik karar vermiştir. Ancak bu fesih talebi Kral Gazi tarafından onaylanmamıştır. Bu durum üzerine 28 Ekim 1933 tarihinde El-Geylani'nin istifasını sunmasının ardından yerine Cemil El-Midfai hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Parti siyasetine inanmayan El-Midfai dönemindeki en önemli olay, Milli Savunma Yasa Tasarısı'nın (diğer adıyla Ulusal Hizmet Yasası) meclisten geçmesi olmuştur.⁴⁷ Yasa tasarısı karşısında Şii ve Kürt aşiretleri, savaş çağındaki erkeklerini kaybetme korkusu nedeniyle askere alınmalarına karşı çıkmıştır.⁴⁸

Bürokrasinin büyümesi ve kırsal kesime yayılmasıyla birlikte kabilelerin konumu giderek sarsılmaya başlamıştır. Bu dönemde Kral Gazi, hükümetin davranışlarından memnun olmadığını ve kabine değişikliği isteğini dile getirmiştir. Bunun neticesinde de Cemil El-Midfai derhâl istifasını sunarak yerini Cevdet El-Eyyübi'ye bırakmıştır.⁴⁹ Yeni atanan Başbakan El-Eyyübi, arkadaşlarını ve destekçilerini parlamentoya getiren bir seçim düzenledikleri için aşiretlerin ve muhalefetteki El-İkha Partisi'nin tepkisine neden olmuştur. Bu tutumu karşısında aşiret reisleri Kral Gazi'ye, El-Eyyübi'yi görevden almasını ve parlamentoyu da feshetmesini isteyen bir dilekçe vermişlerdir. Ancak bu dilekçe sonuç vermeyince aşiret reisleri, hükümet karşıtı politikacılar ve Hikmet Süleyman, Raşit Ali El-Geylani ve Yasin El-Haşimi başta olmak üzere El-İkha Partisi'nin üyeleri gizlice görüşüp, hükümeti devirmeye yönelik karar almışlardır.⁵⁰ Alınan kararlar birlikte harekete geçen muhalif yapı, hızlı bir şekilde eylem hazırlığına

⁴⁶ Hunt, *The History of Iraq*, 69-70.

⁴⁷ Sorby, "Iraq Under King," 56-7; Tripp, *A History of Iraq*, 80.

⁴⁸ İbrahim Al-Marashi ve Sammy Salama, *Iraq's Armed Forces: An Analytical History* (Londra: Routledge, 2009), 33.

⁴⁹ Sorby, "Iraq Under King," 57-8.

⁵⁰ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 34-5; Tripp, *A History of Iraq*, 80.

girişmiştir. Bu noktada, Ulusal Kardeşlik Partisi'nin önde gelen üyelerinden Hikmet Süleyman, eski arkadaşı General Bekir Sıtkı'yı aşiret ayaklanmasını bastırmayı reddetmeye çağırarak olayların kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler karşısında şiddetli bir muhalefet ile karşı karşıya kalan El-Eyyübi istifa etmiş ve yerine halefi Cemil El-Midfai geçmiştir. Ancak yapılan değişiklik hiçbir şeyi normale döndürmemesinin yanı sıra daha da şiddetlenmesini sağlamış ve çok geçmeden on üç günlük iktidarının ardından El-Midfai de istifa etmek durumunda kalmıştır. Kral bu kez El-İkha'nın lideri ve hoşnutsuz aşiret reislerinin arkadaşı Yasin el-Haşimi'ye hükümeti kurma görevini vermiştir.⁵¹

2.5. Arap Dünyasının Bismarck'ı Yasin El-Haşimi

Yasin El-Haşimi'nin iktidara gelmesinden bir hafta sonra aşiret isyanı sona ermiştir. Ancak muhalif yapının bu başarısı minör darbeyi desteklemeyen daha fazla aşiretin ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. Öncesinde devam eden toprak iddiaları, kabile otoritesinin zayıflaması ve son olarak da zorunlu askerlik tasarısı ile birlikte aşiretlerin hükümete direnme potansiyeli azalmış ve 1935 yazında patlak veren isyan, hızlı bir şekilde Orta-Fırat bölgesindeki bazı şehirlere yayılmaya başlamıştır. Ancak bu sefer isyancılar, birkaç ay önceki gönülsüz askerler yerine çok daha kararlı Irak ordusu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bekir Sıtkı komutasındaki askerler, isyanları bastırmak için sert önlemlere başvurarak kısa sürede isyancıları dağıtmıştır. Diğer taraftan Kraliyet Hava Kuvvetleri de köyleri havadan bombalayarak büyük bir paniğe neden olmuş ve yüzlerce aşiret üyesi öldürülmüştür. Bu olayların üzerinden çok geçmeden 1936 yılında aşiretler tekrar ayaklanıp, Irak kuvvetleri ile savaşmaya başlamışlardır. Ancak bu ayaklanmayı Bekir Sıtkı komutasındaki askerler bir öncekine göre daha sert bir şekilde bastırmıştır.⁵² Yaşanan bu gelişmeler, devletin dağılmasını önleyen orduyu, Irak'taki en kritik ve önemli kurum haline getirmiştir

Pan-Arap çevrelerinde kahraman bir lider ve ayrıca Arap dünyasının da Bismarck'ı olarak kabul edilen El-Haşimi,⁵³ 1936 yılında daha diktatör bir

⁵¹ Sorby, "Iraq Under King," 59.

⁵² Dawisha, *Iraq: A Political History*, 34-5; Marr, *The Modern History of Iraq*, 43.

⁵³ Michael Eppel, "The Hikmat Sulayman," 25.

tavırla hareket ederek siyasi faaliyetleri baskılamaya ve tüm gücü kendi elinde toplamaya başlamıştır. Bu minvalde dernekleşme faaliyetlerini sınırlandırdı, Bağdat'ta veya diğer şehirlerde hükümetin herhangi bir şekilde eleştirilmesine karşı sert tedbirler uygulattı. Ayrıca polis ve istihbarat servislerini de geliştirerek, hükümete karşı en büyük muhalefeti oluşturan El-Ahali grubu başta olmak üzere bütün muhalif grupların faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalıştı.⁵⁴ Bazı Hükümet karşıtı gruplar da güç kullanılarak bastırıldı, komünistler tutuklandı ve şüpheli hükümet görevlileri görevlerinden uzaklaştırıldı. Yaşanan bu gelişmeler karşısında bazı liberal politikacılar Kral Gazi'ye, El-Haşimi kabinesinin zorbalığının engellenmesine yönelik dilekçeler sunsa da bu girişimlerin hepsi sonuçsuz kaldı.⁵⁵

Popülist bir doktrin savunan El-Ahali grubu, Haşimi'nin kişiselleştirilmiş otoriterliği ile kendisini çelişki içerisinde bulmuştur. Özellikle de 1935 yılında İkhâ Partisi ile anlaşmazlığından sonra Ahali grubuna katılan Hikmet Süleyman, ideolojik kutuplaşmanın yanı sıra Yasin Haşimi'ye karşı kişisel bir düşmanlık da besliyordu. Parti siyasetinde diğerlerinden çok daha deneyimli olan Hikmet, kısa sürede grubun en aktif üyesi oldu ve El-Ahali'nin tanınmış lideri Cafer Ebu El-Timman'ın ve ayrıca General Bekir Sıtkı'nın desteğini alarak Haşimi iktidarını devirmek için çalışmalara yoğunlaştı.⁵⁶

3. 1936 Bekir Sıtkı Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

3.1. Bağdat'ta Yürüyüş ve Darbe Girişimi

Bekir Sıtkı, 1933 Asur meselesinde yetenekli ve cesur bir asker olarak ün kazanmış ve Bağdat'a döndüğünde ulusal kahraman olarak karşılanmıştır. Bu süreçte İçişleri Bakanı olan Hikmet Süleyman, Bekir'in Asur meselesinde sert adımlara yönelmesini teşvik etmiştir. Bekir ve Hikmet daha yakın bir bağ kurarak, Irak'ın bağımsızlığının tek garantisi olarak ordunun güçlendirilmesine ve yeniden yapılandırılmasına yönelik yollar

⁵⁴ Sorby, "Iraq Under King," 59; Tripp, *A History of Iraq*, 85.

⁵⁵ Majid Khadduri, "The Coup D'etat of 1936: A Study In Iraqi Politics," *The Middle East Journal* 2, no. 3 (1948): 274.

⁵⁶ Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 277; Dawisha, *Iraq: A Political History*, 92-3.

aramaya başlamışlardır. İlk etapta bu düşüncelere Başbakan Yasin Haşimi ve kardeşi Genelkurmay Başkanı Taha Haşimi tarafından kabul görüp destek verilse de sonrasında süreçte Yasin-Hikmet kabinesindeki anlaşmazlıktan sonra bu tavırları değiştirmeye başlamıştır. Böylelikle Bekir, ordunun geleceğinin Hikmet'in başbakan olmasına bağlı olduğuna yavaş yavaş inanmaya başlamıştır.⁵⁷

Ekim 1936'da Taha El-Haşimi Türkiye'yi ziyaret etmek üzere Irak'tan ayrılarak vekaleti Bekir Sıtkı'ya bıraktı. Bekir Sıtkı, Hikmet Süleyman ve Ahali grubunun önceden uyarılmış liderleri ile gizli bir anlaşma yaparak, komutasındaki birliklerin Ulusal Reform Gücü'nün başında Bağdat'a yürümelerini emretti. Aynı zamanda ordunun, Kral'dan Yasin El-Haşimi'yi görevden almasını ve Hikmet Süleyman'ı başbakan olarak atmasını istediği broşürler⁵⁸ başkente atıldı.⁵⁹ Bu broşürler Bağdat'a dağılırken Hikmet Süleyman, kraliyet sarayına gelerek Bekir Sıtkı ve Abd El-Latif Nuri tarafından imzalanmış bir mektup⁶⁰ teslim etti ve ardından, generallerin talepleri yerine getirilmezse, "*Bağdat üç saat içinde havadan bombalanacak*" diye de ekledi. Haberler, Yasin Haşim'e ulaştığında aceleyle Serai'deki ofisine giderek, telefonla Bekir ile konuşmuş ve hareketi durdurması için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Bekir, hareketin Kral'ın bilgisi ve onayıyla gerçekleştiğini söyleyerek, Haşim'in talebini reddetmiştir.⁶¹

⁵⁷ Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 280.

⁵⁸ "Oğullarınızdan oluşan ordu, kamu refahını göz ardı ederek, sadece kendi kişisel çıkarlarıyla ilgilenen mevcut hükümete karşı sabrını kaybetti. Bu nedenle ordu, Kral Majesteleri'ne mevcut kabineyi görevden almaya ve yerine halk tarafından büyük saygıya sahip olan Hikmet Süleyman liderliğindeki samimi vatandaşlardan oluşan başka bir kabine ile değiştirmeye çağırdı. Bu çağrı ile, durumunuzu ve ülkenin refahını iyileştirmekten başka bir arzumuz yok ve bu nedenle kardeşlerinizle, ordunun personeli ve subaylarıyla tüm gücünüzle iş birliği yapacağımızdan hiç şüphemiz yok. İnsanlar her zaman üstündür. Kardeş memurlarımıza diyoruz ki: Biz sadece, devletin hizmetindeki kardeşleriniz ve hepimizin halkın çıkarlarını gözeterek olmasını diliyoruz. Görevinizi, baskıcı Hükümet ile iş birliği yapmayarak ve gurur duyacağımız yeni bir kabine oluşana kadar ofislerinizi terk ederek yerine getirmenizi bekliyoruz. Ordunun, bu samimi temyize uymayanlara kaçınılmaz olarak zarar verebilecek bazı zorlayıcı önlemler almaya mecbur edilmesi mümkündür". Bkz. Stacy E. Holden, *A Documentary History of Modern Iraq* (Gainesville: University Press of Florida, 2012), 113.

⁵⁹ Tripp, *A History of Iraq*, 86.

⁶⁰ Mektup için bkz. Khadduri, 286.

⁶¹ Muhammed A. Tarbush, *The Role of The Military In Politics: A Case Study of Iraq to 1941* (Londra: Routledge, 2015), 122.

Kral Gazi ise isyan ordusundan haberdar olur olmaz İngiliz Büyükelçisi Sir Archibald Clark Kerr'i arayarak durumu bildirmiş ve kendisi ile istişare yapmak için saraya çağırılmıştır. Gerçekleşen görüşmelerde Büyükelçi, generallerin ultiमतolarına direnmemesini tavsiye ederek, sadece ordunun başkente zaferle giriş yapmaktan caydırılmaları gerektiğini belirtmiştir. Görüşmeden kısa bir süre sonra da Başbakan Yasin Haşimi, Dışişleri Bakanı Nuri Said Paşa ve diğer bakanların saraya gelmesiyle bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda Başbakan Haşimi, ordunun hareketinin Kral'ın desteğine sahip olduğuna dair kendisine bilgi veren Bekir Sıtkı ile bir telefon görüşmesi yaptığını belirtmiş, ancak bu iddia Kral Gazi tarafından reddedilmiştir. Bunun yanı sıra Haşimi, harekete direnilmesini önererek vilayetlerdeki kuvvetlerle bu harekâtı kontrol edebileceğini belirtmiştir. Ancak bu fikir karşısında Kral Gazi sessiz kalmış ve Yasin'in önerisi üzerine yorumda bulunmamıştır. Kral'ın bu tavrı karşısında Haşimi'nin istifa etmekten başka seçeneği kalmamıştır.⁶² Çok geçmeden hava kuvvetlerinin, başbakanlığın yanına bir dizi bomba atması Haşimi'nin istifa kararını daha da hızlandırmış ve istifa mektubunu sunmasının ardından ülkeyi terk etmiştir. Aynı gün Kral Gazi, Hikmet Süleyman'ı hükümet kurmaya çağırmıştır.⁶³

3.2. Savunma Bakanı Suikastı

Savunma Bakanı Cafer El-Askari, Zuhur Sarayı'ndaki toplantıya katılmadan önce, Savunma Bakanı olarak kendi inisiyatifıyla Bağdat'taki yürüyüşü durdurmak ve komployu devirmek için bazı emirler vermiş ve ardından saraya gitmiştir. Ancak toplantıda Kabinenin istifası yönünde bir tavrın ortaya çıkması üzerine El-Askari, ordunun ilerlemesini durdurmak için Kral'dan Bekir'e kişisel bir mektup vermesini istemiştir. Kral Gazi olacakları önceden tahmin etmeden mektubu⁶⁴ hazırlayıp General Bekir Sıtkı'ya teslim etmesi için El-Askari'ye vermiştir.⁶⁵ Bu olaylar başkentin içinde olurken, Sıtkı ve askerleri kuzeyden Bağdat'a yaklaştığı sırada

⁶² Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 284-285; Tarbush, *The Role of The Military*, 122.

⁶³ Tripp, *A History of Iraq*, 86.

⁶⁴ Mektup için bk. Khadduri, 288.

⁶⁵ Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 287-288.

Cafer El-Askari, ordunun başkente ilerlemesini durdurmak için Kral'ın mektubunu Sıtkı'nın komutasındaki askeri birliklere vermiştir. Ancak El-Askari'nin bu davranışı, Bekir Sıtkı tarafından darbeyi engellemeye yönelik bir hareket olarak değerlendirilmiş ve adamlarına onu öldürmelerini emretmiştir. Sıtkı'ya sadık olan adamlar "Irak ordusunun babası" olarak kabul edilen bir adamı öldürmeye isteksiz olsa da, Al-Askari durdurulmuş ve yolun kenarına çekilip, idam edilmiştir. Irak'ın ilk Savunma Bakanı olan ve zorunlu askere alınmaya dayalı olarak ülke çapında bir ordu oluşturmak için çalışan El-Askari, isyan çıkınca kurumun kurbanı olmuştur.⁶⁶ Gerçekleştirilen bu cinayet ile Bekir Sıtkı, El-Askari'nin siyasi arkadaşlarıyla birlikte ordu içerisinde pek çok subayın düşmanlığını kazanmıştır.⁶⁷

Ordunun Bağdat'a yürüyüşünü durdurma yönündeki tüm çabalara rağmen Bekir Sıtkı, Ulusal Reform Gücü'nün başında başkent Bağdat'a girme konusunda ısrar etmiştir. Bu ısrarında, Yasin-Raşid kabinesinin aşiretleri kışkırtarak isyanı engellemeyi planladığı söylentileri etkili olmuş ve bu nedenle herhangi bir direniş olasılığını bertaraf etmek için ilerlemeye devam edilmiştir. General Bekir Sıtkı ve komutasındaki askerler Bağdat'a girerek ana caddede büyük bir geçit töreni gerçekleştirmiş ve halk tarafında ordu coşkuyla karşılanmıştır. Böylece ülkedeki kriz ortamı ve iç savaş söylentileri sona ermiştir.⁶⁸

3.3. Darbeye Karşı İngiltere'nin Tutumu

İngilizlere göre Irak ordusunun siyasete açık müdahalesi, Irak devletinin iç işlerinde oldukça önemli ve açık bir tehlike olmasına rağmen, ülkenin dış politikası ve dolayısıyla İngiltere ile ilişkileri üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı sürece tolere edilebilirdi. Ancak bu süreçte İngilizler, iki olası değişiklikten endişe duymuşlardır. Birincisi, darbenin Irak'ta pan-arabizm için coşku getireceği, diğeri ise Türkiye ve hatta İran ile daha yakın ilişkiler kurulabileceği ihtimali olmuştur. İngilizlerin ilk endişesi, Süleyman-Bekir hükümetinin Araplar arası ilişkilerin öncelik listelerinde olmadığını

⁶⁶ Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 49.

⁶⁷ Scholvin, "The Failure of Nation-Building In Iraq," 63.

⁶⁸ Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 289-90.

belirtmesi ve bu yönde politikalar izlemesi neticesinde giderilmiştir. İkinci endişeye ilişkin ise Hikmet Süleyman ve Bekir Sıtkı'nın gerçekte ne kadar Türk yanlısı olduğu hiçbir zaman net olarak keşfedilmemiştir.⁶⁹

İkinci endişeye ilişkin İngiliz raporunda, General Bekir Sıtkı'nın saf bir Türk olduğu ve Mustafa Kemal Atatürk'e büyük hayranlık duyduğu bilgisi yer almıştır. Kaynakların çoğunda Bekir Sıtkı Kürt olarak ifade edilirken, İngilizler onun Türk olduğu görüşüne inanmış ve diğer Orta Doğu politikacıları gibi cumhuriyet inşasında, Mustafa Kemal'den ve Türk örneğinden etkilendiği fikrini ön plana çıkarmışlardır.⁷⁰

3.4. Darbe Hükümeti

29 Ekim 1936 tarihinde gerçekleştirilen darbeden sonra kurulan yeni hükümette, Hikmet Süleyman Başbakan, Bekir Sıtkı Genelkurmay Başkanı olmuştur. Ahali grubunun üyeleri ise çeşitli bakanlıklara getirilmişlerdir.⁷¹ Hikmet-Bekir hükümeti kısa süre sonra, köylülerin haklarını büyük ölçüde kısıtlayan 1930'ların başlarında çıkarılan yasaları yeniden gözden geçirerek, hatta bazılarını iptal ederek aşiret liderlerinin gücünü sınırlandırmayı amaçlayan bir program üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra sendikaların kurulmasını, eğitimin alt sınıflara yayılmasını, basın özgürlüğüne bağlılığı ve ekilmemiş toprakların topraksız köylülere dağıtılmasını savunmuştur.⁷² Ancak bu düşüncelerin birçoğu özellikle de toprak reformuna yönelik çalışmalar, otoritelerinin tehdit edildiğini hisseden toprak ağaları ve aşiret reisleri tarafından tepki ile karşılanmış ve müzakere girişimlerinin sonuçsuz kalmasıyla birlikte kısa sürede isyana dönüşmüştür.

Daha öncedeki yönetimlerden farklı bir yapıya sahip Hikmet Süleyman Kabinesi, görevdeki ilk döneminde Irak'ın Arap birliğinin gerçekleşmesinden elde edecek hiçbir şeyi olmadığını ve öncelikle Irak'ın kendi işleriyle meşgul olmayı amaçladığını ve komşu Arap

⁶⁹ Tarbush, *The Role of The Military*, 137-40.

⁷⁰ Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 50; Tarbush, *The Role of The Military*, 140.

⁷¹ Marr, *The Modern History of Iraq*, 46-7.

⁷² Dawisha, *Iraq: A Political History*, 94.

devletlerine müdahale etmeyeceğini vurgulamıştır.⁷³ Iraklılar için “önce Irak” politikasıyla hareket eden Hikmet-Bekir hükümeti, Arap ülkeleri yerine İran ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmış ve 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan ile Sadabad Paktı imzalanmış ve ayrıca İngiltere’nin arabuluculuğuyla Irak-İran sınır antlaşması imzalamıştır.⁷⁴

Genelkurmay Başkanı Bekir Sıtkı, otoriter bir tavır ile hareket ederek, orduyu ana güç aracı yapmaya çalışırken, liberal demokratik reformcular (Ahali grubu), ülkenin sosyal yapısını değiştirmeye yönelik adımlar atmışlardır. Çok geçmeden iki grup arasında fikir çatışması oluşmaya başlamış ve kısa süre sonra yeni seçimlerin yapılmasına yönelik karar alınmıştır. Başbakan Hikmet Süleyman, Sıtkı ve ordudaki destekçilerine, adayların herhangi bir tehdit oluşturmadığına dair güvence verdikten sonra Şubat 1937’de seçimler yapılmıştır. Ancak Şubat 1937 seçimleri de bu çatışma ortamını değiştirememiştir.⁷⁵ Yeni hükümet kısa süre içerisinde, bir tarafta kendini Arap milliyetçiliğine adanmış Sünni subaylar, diğer tarafta otoritelerinin tehdit edildiğini düşünen aşiret reisleri ve son olarak da Ahali grubu üyelerinin muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır.⁷⁶ Yaşanan bu gelişmeler karşısında Hikmet Süleyman ise Bekir Sıtkı’ya daha da güvenmek durumunda kalmıştır.

Mart 1937’de General Bekir Sıtkı, reformistlere gizli komünist oldukları ve Irak’ın sosyal ve siyasi hayatının tüm sabit noktalarının dağılmasını savundukları için alenen saldırmaya başlamıştır. Özellikle de Mart ve Nisan aylarında maaş ve çalışma koşullarıyla ilgili düzenlenen grevlerde reformistlerin ön planda yer alması, çatışma çizgilerini daha da sertleştirmiştir. Hikmet Süleyman, grevleri sonlandırmak için polisi kullanarak, bazı organizatörlerin tutuklanmasını diğerlerinin de ülke içinde sürgüne gönderilmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Mayıs 1937’de silahlı kuvvetler, Fırat’ın ortasına doğru harekete geçerek, önde gelen aşiret üyelerini tutuklamışlardır. Ancak hükümetin bu hareketi, isyanları önlemekten ziyade daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Gelişen

⁷³ Eppel, “The Hikmat Sulayman,” 27.

⁷⁴ Marr, *The Modern History of Iraq*, 47.

⁷⁵ Khadduri, “The Coup D’etat of 1936,” 289-91; Marr, *The Modern History of Iraq*, 47.

⁷⁶ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 94.

olaylar karşısında Haziran 1937'de dört bakan istifa etmiştir.⁷⁷ İstifa eden Ahali grubunun bakanları, pan-Arap eğilimli kişilerle değiştirilerek, Arap milliyetçileri ile uzlaşma yoluna gidilmiştir. Hikmet ile milliyetçiler arasındaki anlaşmayı sürdürmek için hükümet, artık 'Komünist unsurları' ortadan kaldırmak ve Ahali grubuna karşı savaşmak için bir pan-Arap çizgisi benimsemek zorunda kalmıştır.⁷⁸ Ancak Hikmet'in pan-Arap çevrelerini uzlaştırma ve onların desteğini alma yönündeki çabaları işe yaramamış ve Hikmet-Bekir hükümeti, toprak milliyetçisi olarak görülmeye devam edilmiştir.

3.5. 1937 Darbesi

Bekir Sıtkı'ya olan muhalefet, özellikle subay kadrosu içerisindeki Arap milliyetçileri arasında giderek artmış ve artan bu duygularla birlikte Bekir Sıtkı'ya suikast düzenleme fikri⁷⁹ ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Beklenen fırsat Ağustos 1937'de Bekir Sıtkı'nın Türkiye'yi ziyarete giderken Musul'da konaklamasıyla kendini göstermiştir.⁸¹ Burada Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed Ali Cevad ve Bekir Sıtkı, hava üssünde dinlenirken Muhammed Ali Tal-Afari adlı bir asker tarafından öldürülmüşlerdir.⁸²

Hikmet Süleyman, bazı komplocuların tutuklanmasını ve Bağdat'a yargılanmak üzere nakledilmelerini emrettiğinde, Musul Garnizon Komutanı Âmin el-Umari buna uymayı reddederek hükümetin emirlerine uymayacağını açıklamıştır. Bunun yanı sıra Bağdat'taki birliklerde bu görevlilerin yanında yer alacağını açıklamasıyla iç savaş ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu ihtimal ve giderek artan subay isyanları karşısında Başbakan Süleyman, iktidara gelmesinden yalnızca on ay sonra kendisini ve meslektaşlarını iktidara getiren ordu tarafından görevden alınmaya zorlanarak 17 Ağustos 1937 tarihinde istifa etmiştir.⁸³

⁷⁷ Tripp, *A History of Iraq*, 90.

⁷⁸ Eppel, "The Hikmat Sulayman," 35-6.

⁷⁹ Suikast planının arkasındaki diğer nedenler ise eski Savunma Bakanı Cafer El-Askari'nin öldürülmesi ve ayrıca doğal nedenlerle ölmesine rağmen Yasin El-Haşimi'nin ölümünden Süleyman ve Sıtkı'nın sorumlu tutulmaları olmuştur. Bkz. Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 55.

⁸⁰ Scholvin, "The Failure of Nation-Building In Iraq," 65.

⁸¹ Tripp, *A History of Iraq*, 91.

⁸² Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 55.

⁸³ Tripp, *A History of Iraq*, 91; Marr, *The Modern History of Iraq*, 48-9.

Bekir Sıtkı'yı öldürmek için komplo kuran ve Hikmet Süleyman'ın istifa etmesine neden olan yedi kıdemli subayın ortaya çıkması, Irak siyasetinde sivil siyasetçilerin sadece bu adamların rızasıyla görevde bulunduğu yeni bir dönemi başlatmıştır. Kökenleri itibariyle tümü Sünni Arap olan bu subaylar, Irak'ın kimliği ve kaderi hakkında ağırlıklı olarak pan-Arap bir görüşü paylaşma eğiliminde hareket etmişlerdir.⁸⁴ Tıpkı Bekir Sıtkı gibi perde arkasından Irak'ın iç siyasetini takip edip, varlıklarını her daim Irak üzerinde hissettirmişlerdir. Sıtkı ile aralarındaki tek fark ise askeri moderatör rejimlerinin pan-arabizm kisvesi altında faaliyet göstermesi olmuştur.⁸⁵

Bekir Sıtkı'nın öldürülmesinden hemen sonraki yıllarda, Irak siyaseti üç farklı koldan gelişmeye başlamıştır. Bunlardan ilki, düzen siyasetçilerinin özellikle de Nuri Said'in dönüşü ile güç mücadelelerinin devam etmesiydi. İkincisi, Filistin sorununun yeniden ortaya çıkması ve bunun sonucunda özellikle öğrenciler, aydınlar ve subaylar gibi kilit gruplar arasında İngiliz karşıtı ve Arap milliyetçi duygularının yoğunlaşmasıydı. Üçüncüsü, ordunun siyasete artan müdahalesi ve İngilizler tarafından kurulan anayasal sistemin devam eden aşınmasıydı. Bu üç unsurun iç içe geçmesi genç subayları yavaş yavaş siyasete çekti, pan-Arap duygularını yoğunlaştırdı, İngiliz yanlısı politikacıları izole etti ve sonunda 1941 krizine giden süreci hızlandırdı.⁸⁶

Tarihçi Phebe Marr'ın ifadesi ve ayrıca çalışmadaki bulgular ışığında, askeri darbelere kapı açan 1936 Bekir Sıtkı Darbesi'nin, kendisinden sonraki 1937 Darbesi'ne de bir nevi zemin hazırladığını ifade etmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim 1936 yılı itibariyle başlayan darbe kültürü, ordunun konumunu her geçen gün daha da artırmış ve siyaset yapıcı aktörleri iş başına getirmiştir.

4. Sonuç

İngilizler, Irak'ın bağımsız bir devlet olmasını kendi çıkarları ekseninde onaylamıştır. Arkasından gelen yeni dönemde Irak, İngiliz destekçisi

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 55-6.

⁸⁶ Marr, *The Modern History of Iraq*, 49.

oldukları için Asuriler ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Asuriler, özel statü taleplerinin karşılık bulmaması üzerine tepkilerini eyleme dönüştürüp, bölgesel bir ayaklanma çıkarmışlardır. Bu ayaklanma karşısında ilk sınavını verecek olan Bekir Sıtkı liderliğindeki Irak ordusu, Asuri ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastırılmış ve Irak'ta ulusal kahraman olarak karşılanmıştır. Çalışmadan yola çıkarak bu durumun muhtemel nedenleri, Asurilerin İngiliz yanlısı olmalarından dolayı Irak halkı tarafından sevilmemesi ve ayrıca ordunun yapmış olduğu katliamın halk üzerinde uyandırdığı korkuyla karışık sevinç hali olduğunu söylemek mümkündür. Bu yoruma ilaveten Asuri isyanının, Irak ordusunun gücünü artırmasının yanı sıra Irak siyasetine girişini de belirleyen önemli bir faktör olduğunu ayrıca ifade etmek gerekir. Bilhassa, Yasin El-Haşimi'yi iktidara getiren minör darbede ve sonrasında gelişen olaylarda ordunun, Irak siyasetinde en kritik kurum haline gelmesine olanak sağladığı yapılan araştırmada ortaya çıkmaktadır.

Yasin El-Haşimi, kendisini iktidara getiren yapı ile zaman içerisinde ters düşmeye başlamış ve kişiselleştirilmiş otoritesine karşı muhalif düşünceler belirginleşmeye başlamıştır. İşte bu muhalif kanadın içerisine Bekir Sıtkı'nın da dahil olmasıyla birlikte Irak'ın ilk askeri darbesi yaşanmıştır. Irak tarihinde önemli bir dönüm noktası olan bu darbe anayasada çok önemli bir ihlal yaratarak, siyasete askeri müdahalenin kapısını açmış ve uzun bir dönem devam edecek olan siyasi istikrarsızlıklara neden olmuştur.

1936 Askeri Darbesi ile başlayan bu yeni dönemde Hikmet Süleyman ve Bekir Sıtkı, anti-milliyetçi olarak damgalanmışlardır. Sergiledikleri tavırlar neticesinde artan muhalefet karşısında, politika değişikliğine giderek pan-Arap çevrelerini uzlaştırma ve onların desteğini alma yönünde çabalara girişmişlerdir. Ancak bu çabalar işe yaramamış ve hükümetin dayanak noktası haline gelen silahlı kuvvetlerin desteği kaybedilmiştir. Ordunun içerisinde Sıtkı'ya karşı artan muhalefetin sonucunda, Ağustos 1937'de düzenlenen bir suikast ile öldürülmüştür. Bekir Sıtkı'nın öldürülmesinin ardından Hikmet Süleyman'ın istifa etmekten başka çaresi kalmamıştır. Böylece ilk darbe hükümeti on ay sonra başka bir darbe ile sona ermiştir.

1936 Askeri Darbesi'yle Irak siyasetine giren silahlı kuvvetler, 1936'dan 1943'e kadar neredeyse tüm Irak kabinelerinin yükselişinde ve düşüşünde en belirleyici faktör olmuştur. Ordunun iç siyasette bu denli önemli bir güç haline gelmesi, bitmek bilmeyen siyasi istikrarsızlıkları ve birbiri ardına gelen darbeleri beraberinde getirmiştir.

Kaynakça

- Abdullah, Thabit A. J. *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq since 1989*. Londra and New York: Zed Books, 2006.
- Akdoğan, Onur. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Darbeler (1945-1958). Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayınları, 2012.
- Bostancı, Mustafa. *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.
- Cleveland, William. *Modern Orta Doğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.
- Çetinsaya, Gökhan. "Irak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 19, (1999): 93-95.
- Dana, Charles A. and Joe P. Dunn. "A Death in Dohuk: Roger C. Cumberland, Mission and Politics among the Kurds in Northern Iraq, 1923-1938." *Journal of Third World Studies* 32, no. 1 (2010): 245-271.
- Dawisha, Adeed. *Iraq: A Political History from Independence to Occupation*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2013.
- Eppel, Michael. "The Hikmat Sulayman-Bakir Sidqi Government in Iraq, 1936-37, and the Palestine Question." *Middle Eastern Studies* 24, no. 1 (1988): 25-41.
- Halil, İmâdüddin. "Irak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 19, (1999): 87-91.
- Hans, J. Nissen ve Peter Heine. *From Mesopotamia to Iraq: a Concise History*. Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2009.
- Holden, Stacy E. *A Documentary History of Modern Iraq*. Gainesville: University Press of Florida, 2012.
- Hunt, Courtney. *The History of Iraq*. Westport, CT: Greenwood Press, 2005.
- Ibrahim, Al-Marashi and Sammy Salama. *Iraq's Armed Forces: An Analytical History*. Londra: Routledge, 2009.

- Karaca, Erdem. "Österreichische Monatsschrift für den Orient'te Fırat Demiryolları Projesi'ne Dair Malumat." *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6/1 (Mart 2021): 40-51.
- Keleş, Zülal. "Musul Meselesi." *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no. 84 (2016): 263-283.
- Khadduri, Majid. "The Coup D'etat of 1936: A Study In Iraqi Politics." *The Middle East Journal* 2, no. 3 (1948): 270-292.
- Korkmaz, Adem. "Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1872)." *Tarih Dergisi* 0, no. 46 (2012): 113-178.
- Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak." *Irak Dosyası* 1, (2003): 12-13.
- Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Colorado: Westview Press, 2012.
- Rayburn, Joel. "The Last Exit From Iraq." *Foreign Affairs* 85, no. 29 (2006): 85-29.
- Robertson, John. *Iraq: A History*. Londra: Oneworld Publications, 2015.
- Scholvin, Soren. "The Failure of Nation-Building In Iraq." *World Affairs: the Journal of International Issues* 15, no. 3 (2011): 48-7.
- Sorby, Karol. "Iraq under King Gazi Internal Political Development, 1933–1939." *Rocznik Orientalistyczny* 64, no. 2 (2011): 54-72.
- Sorby, Karol. "The Last Years of King Faysal I.(1930-1933)." *Asian and African Studies* 79, no. 2 (2010): 255-274.
- Talibi, Rıza. "Osmanlı'da Irak Türkmenleri." *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no. 84 (2016): 215-224.
- Tarbush, Muhammed A. *The Role of The Military In Politics: A Case Study of Iraq to 1941*. Londra: Routledge, 2015.
- Tripp, Charles. *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Turan, Ömer. *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Orta Doğu*. İstanbul: Acar Matbacılık, 2003.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. *Türkiye ve Orta Doğu Üzerine Notlar*. Ankara: Astana Yayınları, 2018.

